

Зарипов Х.Б. – ТМИ, мустақил тадқиқотчи

Фойдадан олинадиган солиқларнинг акциядорлик жамиятлари иқтисодий фаолиятига таъсири

Мақолада фойдадан олинадиган солиқларнинг акциядорлик жамиятлари молиявий-хўжалик фаолиятига таъсири назарий жиҳатдан ёритилган бўлиб, амалий маълумотлар “Жиззахдонмахсулотлари” акциядорлик жамиятининг 3 йиллик молиявий-иқтисодий кўрсаткичлари асосида таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот, фойда тушунчаси, ялпи фойда, асосий фаолиятдан олинган фойда, умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда, солиқ тўлагунга қадар фойда, соф фойда, фойда солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, солиқ юки, солиқ ставкаси ва солиқ базаси.

В статье рассматриваются теоретические аспекты влияние налогов на финансово-хозяйственной деятельности акционерных обществ, а также анализируются показатели 3 летних динамик финансовых результаты АО «Жиззахдонмахсулотлари».

Ключевые слова: отчет финансовых результатов, сущности прибыли, валовая прибыль, прибыль от основной деятельности, прибыль от общехозяйственной деятельности, прибыль до уплаты налога на прибыль, чистая прибыль, налог на прибыль, налог на благоустройство и развитие социальной инфраструктуры, налоговая бремя, налоговая ставка и налоговая база.

In article tendencies of corporate income tax (CIT) is a direct tax levied on a juristic company or partnership carrying on business in Uzbekistan. Deferral is beneficial for companies to raise the cost of capital relatively to their foreign-based competitors.

Key words: financial results report, essence of profit, gross profit, profit from main activity, profit from general business, profit before income tax, net profit, profit tax, tax on improvement and development of social infrastructure, tax burden, tax rate and the tax base.

Кириш

Иқтисодиётни модернизациялаш ислохотлари амалга оширилаётган бугунги кунда ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз молиявий ва моддий активларини тегишли йўналишларга диверсификациялаш орқали такрор ишлаб чиқариш узлуксизлигини таъминлашга ва пировардида ижобий молиявий натижага эришишни мақсад қилиб қўйиши объектив ҳолдир. Зеро, бозор муносабатлари сифатли, рақобатбардош, экспортбоб маҳсулотлар ишлаб чиқаришни тизимли йўлга қўйган корхоналарни қафолатловчи иқтисодиёт тизими эканлиги билан ажралиб туради.

Ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий формацияда бўлгани каби бозор муносабатларида ҳам хўжалик юритувчи субъектларнинг бош мақсади фойда олишга қаратилган иқтисодий фаолият юритиши билан баҳоланади. Ушбу

мақсадга эришишдан нафақат тадбиркор балки, давлат ва жамият ҳам манфаат кўради. Мазкур манфаатлар муштараклиги мамлакат иқтисодиёти ривожланишининг асосий омилларидан ҳисобланади.

Бугунги кунда “фойда” иқтисодий категория сифатида ўзига хос янгича маъно ва иқтисодий мазмун касб этмоқда. Фойда бозор иқтисодиётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб, иқтисодий фаолиятнинг асосий мазмунини ифодалайди.

Иқтисодий фанда фойданинг табиатини тушунтиришга турли хил усул ва услубий ёндошувлар асосида қаралади. Ҳозирги пайтда мавжуд назарияларни шартли равишда миқдорий ва сифат назарияларига ажратиш мумкин. Сифат назариялари фойданинг иқтисодий табиатини ҳамда унинг такрор ишлаб чиқариш жараёнидаги ролини ўрганади. Миқдорий назариялар фойданинг ўлчамлари, шунингдек: хўжалик юритувчи субъект фаолияти учун аҳамиятлик нуқтаи-назарини инобатга олади.

Адабиётлар таҳлили

Таниқли олим М.Расулов бозор иштирокчисининг манфаатдорлиги фойда миқдори билан белгиланишини қайд этиб, “фойда-тушумнинг харажатлардан ортиқ қисмидир”[1], деб таърифлайди. Иқтисодчи Б.Абдукаримов “Фойда – бу мураккаб иқтисодий категориялардан бири ҳисобланади. У, асосан қўшимча қиймат яратиш ва ишлатиш жараёнида юзага келадиган иқтисодий муносабатларни ифодалайди” [2], деб таъриф берган.

Фойда категориясига таъриф беришда “иқтисодий фойда” ҳамда “бухгалтерия фойдаси” каби икки хил ёндошув юзага келади.

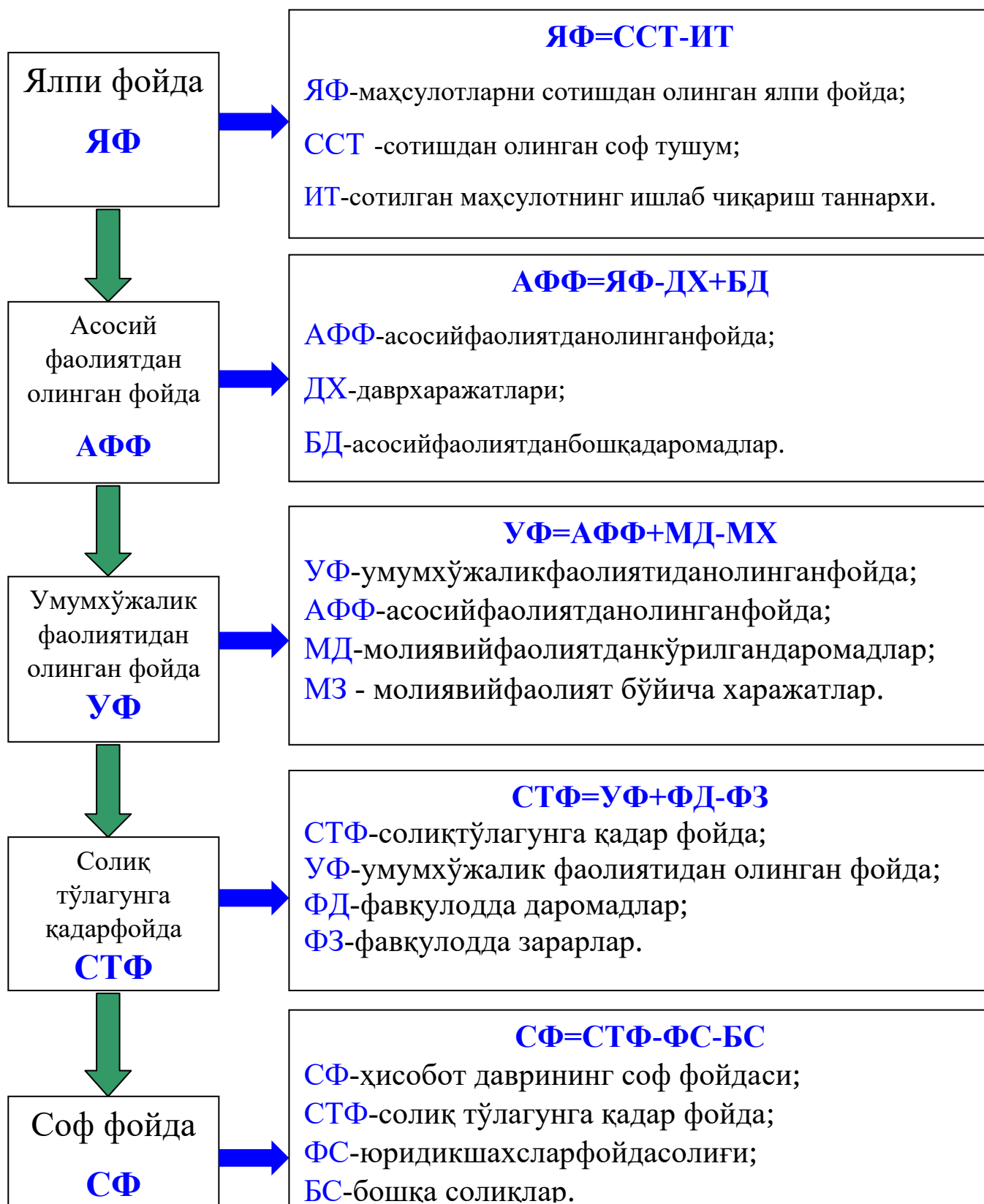
Иқтисодий фойда кенг тушунча бўлиб, корхонанинг ҳисобот давридаги барча моддий ва молиявий активлари иқтисодий қийматининг ўсиши билан характерланади.

Бухгалтерия фойдаси деганда, корхонанинг даромадлари ҳамда харажатлари ўртасидаги ижобий фарқ тушунилади.

Умуман олганда, фойда иқтисодий категория сифатида ишлаб чиқариш омилларини (меҳнат, капитал, табиий ресурслар) узвий алоқадорлиги асосида жамиятнинг моддий ишлаб чиқариш соҳасида яратилган пировард молиявий натижадир.

Бозор муносабатлари шароитида ҳар қандай хўжалик юритувчи субъект минимал харажатлар ҳисобига максимал фойда олишга интилади. Албатта бунда ўзининг бюджет олдидаги мажбуриятлари ҳам муҳим аҳамият касб этади. Фойдадан олинadиган солиқларнинг иқтисодий табиати шундаки, яъни: унинг миқдори корхона олаётган фойда миқдори билан бевосита боғлиқ бўлади.

Ҳозирги кунда мамлакатимиз фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектлар фойдани қуйидаги кўрсаткичлар билан ифодалайди. Ялпи фойда, асосий фаолиятдан олинган фойда, умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда, солиқ тўлагунга қадар фойда, соф фойда.

1-расм. Корхоналарда молиявий натижаларнинг (фойда) шаклланиши[3].

“Жиззахдонмаҳсулотлари” акциядорлик жамиятининг

3 йиллик молиявий натижалари таҳлили (минг сўм ҳисобида) [4]

№	Кўрсаткичлар	Сатр	2015 йил		2016 йил		2017 йил	
			Даромад	Харажат	Даромад	Харажат	Даромад	Харажат
	1	2	3	4	5	6	7	8
1	Маҳсулот (иш, хизмат) сотишдантушгантушум	010	68489008		69944394		83933273	
2	Сотилганмаҳсулотлар (ишлар, хизматлар) таннарни	020		57844197		60177058		72212470
3	Сотишдантушган соф тушум	030	10644811		9767336		11720803	
4	Даврхаражатлари, Жами	040		9629191		9314860		11177832
5	Асосийфаолиятданбошқадаромадлар	090	197661		2122881		2547457	
6	Асосийфаолиятдандаромадлар (030-040+090)	100	1213281		2575357		3090428	
7	Молиявийфаолиятдандаромадлар, Жами	110	-	-	-	-	-	-
8	Молиявийфаолиятнингбошқадаромадлари	160	-	-	-	-	-	-
9	Молиявийфаолиятданхаражатлар	170		943811		2303955		2764746
10	Умумхўжаликфаолиятидандаромадлар	220	269470		271402		325682	
11	Фавқулоддафойдавазарарлар	230	-	-	-	-	-	-
12	Фойда солиғи тўлагунга қадар фойда	240	269470		271402		325682	
13	Фойдасолиғи	250		102551		88330		105996
14	Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар	260		13354		14646		17575,2
15	Ҳисоботиинининг соф фойдаси	270	153565		168426		202110,8	

Тадқиқот методологияси

Амалга оширилаётган тадқиқот мавзуси солиқларнинг корхоналар фаолиятига таъсирини баҳолашга бағишланган ва шу мавзу юзасидан тадқиқот олиб борган иқтисодчи олимларнинг илмий ишлари ўрганилиб, уларнинг солиқ юки тўғрисидаги қарашлари тадқиқ этилган, шунингдек, умумлаштириш, қиёсий таҳлил методлари қўлланилган.

Тадқиқот натижалари таҳлили

Корхоналар фаолиятини солиққа тортишда ҳар иккала томон, яъни: давлат бюджети ҳамда хўжалик юритувчи субъект манфаатлари инобатга олиниши муҳим ҳисобланади. Уларни 1-ва 2-жадваллардан келтирилган манбалар таҳлиллари орқали баён қилиб ўтмоқчимиз.

1-жадвал маълумотлари таҳлили шундан далолат бериб турибдики, корхона 3 йилда ҳам йилни соф фойда билан якунлаган. Лекин, тушумга нисбатан маҳсулот таннархи таҳлил қилинганда, унинг улуши 3 йилда ўртача 87,3% ни ташкил қилаётганини ижобий деб бўлмайди. (2015 йилда $57844197 \cdot 100 / 68489008 = 84,45\%$, 2016 йилда $60177058 \cdot 100 / 69944394 = 86,03\%$, 2017 йилда $72212470 \cdot 100 / 83933273 = 86,0\%$).

Корхонанинг фойда солиғи тўлагунга қадар фойдаси 2017 йилда 325682,0 минг сўмни ташкил этганлигини ижобий баҳолаш мумкин, бунинг натижасида 105996,0 минг сўм фойда солиғини, 17575,2 минг сўм ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғини бюджетга бошқа йилларга нисбатан кўп миқдорда тўлаган. Натижада ҳисобот йилини 202110,8 минг сўм соф фойда билан якунлаган.

Мамлакатимизда хўжалик юритувчи субъектлар манфаатларини инобатга олган ҳолда айнан юридик шахслар фойда солиғи ставкасининг пасайтирилиши бўйича қабул қилинган қарорлар сўнгги йилларда ўзининг ижобий самарасини амалда кўрсатганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

2018 йил 1 январгача мамлакатимизда фаолият юритаётган корхона-ташкilotларнинг фойдасидан юридик шахслар фойда солиғи ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи олинар эди. Сабаби, Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг объекти бўлиб, Ўзбекистон Республикаси резидентларининг, шунингдек Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса орқали амалга оширувчи Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг фойдаси ҳисобланар эди[5].

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғининг объекти бўлиб эса, юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи чегирилганидан кейин юридик шахс ихтиёрида қоладиган фойда ҳисобланар эди[5].

Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 29-декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2018 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-454-сонли Қонунига мувофиқ, юридик шахслар фойда солиғи ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиқлари

битта солиқ турига, яъни: юридик шахслардан олинадиган фойда солиғига бирлаштирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29-декабрдаги “Асосий макроиктисодий кўрсаткичлар прогнози ва Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг 2018 йилги параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454-сонли Қарорига мувофиқ, юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг базавий ставкаси 2017 йилда амалда бўлган 15,5 фоиз (*фойда солиғи – 7,5% ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи – 8%*) ўрнига 14 фоиз миқдорида белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек: “Барча бизнес тоифалари учун солиқ юкини камайтириш ва қулайлаштириш, шу асосда ишлаб чиқаришни ва солиққа тортиладиган базани кенгайтириш зарур” [7].

Дарҳақиқат, Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев томонидан билдирилган ушбу фикрда бугунги кунда мамлакатимиз солиқ тизимида олиб борилаётган барча чора-тадбирлар бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни модернизациялашга, солиқ сиёсатини такомиллаштиришга, солиқ юкини тизимли равишда пасайтиришга жиддий эътибор қаратилганлиги билан характерланади.

Албатта корхоналарнинг иқтисодий фаолияти баҳоланаётганда солиқ юкининг нисбати алоҳида кўрсаткич сифатида баҳоланади.

Солиқ юкини умумий иқтисодга эмас, ҳар бир корхонага бўладиган оғирлигини камайтириш устида йилдан-йилга қатор тадбирлар ишлаб чиқилмоқда. Булардан энг сезиларли даражадагиси юридик шахслар фойда солиғи ставкасини пасайтириш тенденцияси ҳисобланади.

Солиқ юкининг хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига таъсирини ҳар томонлама ва тўлақонли баҳолаш мақсадида айнан мамлакатимиз шароитда солиқ тўловчилар гарданига тушадиган солиқ юкини ҳисоблаш имконини берувчи кўрсаткич (формула)ларни келтирамиз.

Бунда бир йўла иккита кўрсаткич, яъни: “Соф солиқ юки” (ССЮ) ва “Жамланган солиқ юки” (ЖСЮ) ни таҳлилга киритамиз :

$$1) \text{ ССЮ} = \text{КС} / \text{ҚҚ} * 100$$

ҳамда

$$2) \text{ ЖСЮ} = (\text{КС} + \text{ИС}) / \text{ҚҚ} * 100$$

Бу ерда :

КС – корхона тўлайдиган солиқларнинг жами суммаси, шу жумладан: бюджетдан ташқари жамғармаларга мажбурий ажратмалар, йиғимлар ва бошқа тўловлар;

ИС - корхона ишчиларнинг иш ҳақидан ушлаб қолинадиган солиқлар ва бадаллар ;

ҚҚ – қўшилган қиймат.

Қўшилган қиймат деганда, маҳсулот сотишдан тушган тушум билан уни ишлаб чиқаришга кетган моддий харажатлар ўртасидаги фарқ ҳамда

реализациядан ташқари даромадлар ва харажатлар ҳисобга олинади ёки куйидаги формула бўйича аниқланади :

$$ҚҚ = РТ - МХ + БД - БХ$$

Бу ерда :

РТ - маҳсулот (иш , хизмат) реализациясидан олинган тушум (ҚҚС билан);

МХ – моддий харажатлар;

БД – релизациядан ташқари бошқа даромадлар;

БХ - релизациядан ташқари бошқа харажатлар.

Қўшилган қийматни бундай йўл билан ҳисоблашимизнинг боиси корхона тўлайдиган асосий солиқлардан бири - фойда солиғи, шунингдек: фойдадан олинadиган бошқа солиқлар базаси корхонанинг асосий фаолияти молиявий натижасига реализациядан ташқари даромадларнинг қўшилиши ва харажатларнинг чегирилиши ҳисобига шаклланишидадир .

Юқоридаги услубдан фойдаланган ҳолда корхоналар зиммасидаги солиқ юкини солиққа тортиш режимлари бўйича айрим корхоналар мисолида аниқлаганимизда куйидаги кўрсаткичларга эга бўлдим:

2-жадвал

“Жиззахдонмаҳсулотлари” акциядорлик жамиятининг фойда ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиқларининг ҳисоб-китоби бўйича 3 йиллик ҳолатининг таҳлили (минг сўм ҳисобида) [4]

№	КЎРСАТКИЧЛАР	ЙИЛЛАР		
		2015	2016	2017
1.	Солиқ тўлагунга қадар фойда (Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот №2 шакл 240-сатри)	269470	271402	325682
2.	Солиққа тортиладиган базага қўшиладиган №2-илова харажатлари	1097876,6	906331,3	1087598
3.	Солиққа тортиладиган фойда	1367346,6	1177733,3	1413280
4.	Амалдаги фойда солиғи ставкаси (фоиз ҳисобида)	7,5	7,5	7,5
5.	Ҳисобланган фойда солиғи суммаси	102551	88330	105996
6.	Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи базаси	166919	183072	219686
7.	Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи ставкаси(фоиз ҳисобида)	8	8	8
8.	Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи суммаси	13354	14646	17575,2

2-жадвал маълумотлари таҳлили шундан далолат бериб турибдики, корхонанинг Солиқ тўлагунга қадар фойдаси билан (Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот №2 шакл 240-сатри) солиққа тортиладиган фойда таҳлил қилинганда қайта қўшилувчи харажатлар ҳисобига 3 йилда ўртача 4,5 мартага ошган. Мазкур ҳолат бўйича қайта қўшилувчи харажатлар таркиби ўрганилганда, амалга оширилган харажатларнинг қарийиб 80 % ни ижтимоий

соҳани қўллаб-қувватлагини аниқланди. Демак, бундай ҳолатда корхонани фаолиятини салбий деб баҳолаб бўлмайди.

Иқтибос

Корхоналарда корпоратив даромад солиғида солиқ юкини фақат фойдага нисбати сифатида қараш тўлиқ асосланмаган. Солиқ юкини ҳисоблашд оборотдан солиқ ҳамда корпоратив даромад солиқлари йиғиндисини инобатга олган ҳолда ҳисоблаш мақсадга мувофиқдир[7].

Европа Иттифоқиға аъзо давлатларда солиқ ставкаларини прогрессив ставкада белгилаш кенгайиб бораётган бир даврда ягона ставкада солиққа тортиш, яъни: текис солиқ ставкасини белгилаш таклиф қилинмоқда. Бу эса ўз навбатида солиқ юкини камайиши билан аҳамиятлидир [8].

Хулоса ва таклифлар

Айтиш жоизки, солиқ сиёсатида олиб борилаётган барча чоратадбирлар мамлакатимизда бозор ислохотларини янада чуқурлаштириш ва иқтисодиётни модернизациялаш орқали ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга пировардида тизимли равишда солиқ юкини пасайтириш қаратилганлиги билан аҳамиятлидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сонли Фармониға мувофиқ 2019 йил 1-январдан бошлаб, юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ставкасини 14 фоиздан 12 фоизгача, тижорат банклари учун — 22 фоиздан 20 фоизгача пасайтириш режалаштирилган.

Акциядорлик жамиятлари фаолиятини солиққа тортишда иқтисодий самарадорликка эришиш ҳамда оборот маблағлари узлуксизлигини таъминлаш мақсадида назарий ҳамда амалий тадқиқ этиш натижалари асосида қуйидаги хулоса ва таклифлар тизимини шакллантирдик:

- давлат бюджети ва унинг даромадларини шакллантиришнинг барқарорлигини таъминлаш;
- акциядорлик жамиятларида солиқ юкининг даражасини камайитириш;
- фойда солиғи базасини шакллантиришда операцион харажатларни минималлаштириш;
- фойда солиғи базасига қайта қўшилувчи харажатлар таркибини қайтадан таҳрир қилиш;
- корхона асосий воситани сотганда, сотишдан олинган даромадни фақат фойда солиғига тортиш, қўшилган қиймат солиғига тортмаслик;
- фойда солиғи бўйича ҳисобланган солиқ суммасини 2 фоизини маҳаллий бюджетға йўналитириш;
- солиқ қонунчилигини соддалаштириш, солиқ муносабатлари соҳасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги қарама-қаршиликлар ва зиддиятларни бартараф этиш;
- Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси нормаларининг тўғридан-тўғри амал қилишини таъминлаш муҳимдир.

Солиқ юкини изчиллик билан камайтириш, солиқ солиш тизимини соддалаштириш ва солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш иқтисодиётни жадал ривожлантириш ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини яхшилашнинг энг муҳим шартлари ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Расулов М. Бозор иқтисодиёти асослари. “Ўзбекистон”, 1998 йил, 380-бет
2. Абдукаримов Б. ва бошқалар. “Корхона иқтисодиёти”. Тошкент. “Фан”, 2005 йил, 220-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли буйруғи
4. “Жиззахдонмахсулотлари” акциядорлик жамиятининг 2015-2017 йиллардаги йиллик ҳисоботи №2-шакл маълумотлари
5. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси, Тошкент.: Адолат. 2017 йил. 29.12.2017 йилдаги ЎРҚ-454-сонли Қонун ўзгаришлари билан.
6. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018.
7. [www.sciencedirect.comhttps://doi.org/10.1016/j.chieco.2017.02.003](https://doi.org/10.1016/j.chieco.2017.02.003)
Author links open overlay panel Hongsheng FangaYuxin BaobJun Zhangc
Asymmetric reform bonus: The impact of VAT pilot expansion on China's corporate total tax burden.
- 8.www.sciencedirect.com The Authors James Rogers is Research Fellow at Institut économique Molinari. Cécile Philippe is General Director and founder of Institut économique Molinari. The Tax Burden of Typical Workers in the EU 28. Institut Économique Molinari, Paris-Bruxelles, July 2017www.institutmolinari.org